

« A M A - S E M E A K »

Luis Villasantek

(Arantzazuko kondaira)

Urruti-miñak joa alde egin zuen gure artetik. Urruti-min horrek ez zion sosegatzera utzi. Sasoi-sasoian abiatu zan munduan barna. Gero itzultzekotan, noski, baiña ez zan sekula itzuli. Bere azken amar urteotan Euskalerrian egon balitz, zer gaillurra joko zuen! Baiña ez gaitezen erosta jotzen asi. Ezikaitza zan. Ezikaitz ta etsigaitz. Urduri. Nerbio uts. Pairu gutitakoa, eta hargatik gehiago pairatu beharrekoa. Azkarra ta burutsua, eta hori ere bere kaltetan apika. Giza-presunaren muiña mamitzen den urte hoetan Konzilio-ondoko giro hau ezagutu izan balu, beharbada ez zan ain nahigabetsu izango. Kanpoan, berriz, denok dakigu zer giroa zegoen gure gauzetarako. Gaurik illunena, eta argi-urratzerik iñundik ere ez ikusten.

Asko zor diogu denek, eta beharbada ni neu natzaio denetan zordunena. Nork esan, aldamenean duzun lagun baten eragiñak zer dezakean? Eta eragin horren luze-laburra nola neurtu? Ixil-ixillik, an, konzientziapeko tolesetan egiten du bere azpi-lana, zerorrek ere ez dakizula...

Oroitzapen zaharrak

Kolejioko urteak Arantzazun eta Foruan egin zituen (1930-1935). Urte haietan bera genuen gure inguruan euskaltzale ba-

karra, euskeraz idazten zekian bakarra, eta alako arridura batekin begiratzen genion. Oroitzen naiz errebista ttipi bat atera genuela Kolejioko mutikoen artean, "Forua" zeritzana (1935 urtean); eta ain zuzen, an euskeraz azaldu zen gauza bakarra berak egiña da. Olerki bat: "Oroilari". ("Aránzazu" illerokoan atera-berri da, 1966, 41 orrialdean).

Gero, berriz, Espaiñiako gerra-ostean, urtebete egin nuen aren ondoan Naparroako Oliten, Filosofiako ikasteak egiterakoan. An ere berak egindako euskal olerkiak uzten zizkigun irakurtzera, makiñaz txukun kopiatuta eta erderazko itzulpena alboan zutelarik; dena egoki josi ta enkuadernatua, liburu-gisa.

Teologu ikasteak Arantzazun egin zituen (1940-1944), eta neri azkeneko bietan (1942-1944) gertatu zitzaidan haren ondoan egotea. Orduan piztu zan haren Arantzazu-zalea. Zergatik edo nola? Alde batetik, jende euskalduna erruz Arantzazura erromerian etortzen ikusten zuelako: ikusgarri horrek bihotza irabazi zion. Gero Manuel Lekuona apaizaren liburua ("Literatura Oral Euskérica") haren eskuetan erori zan. Andik ikasi zuen, nik uste, gure erri xearen literatur eta poesi-kimak maitatzen eta aintzat artzen. Ba genuen, gaiñera, eskuen artean Aita A. Lizarraldek idatzitako Arantzazuko Kondaira (arteana argitara gabea).

Baita ere Arantzazuko artxibuan zegoen (eta dago) Arantzazuko kanta-zaharren bilduma: Aita Lizarraldek berak aitona eta amona xaharren ezpaitatik jasotako erromantzeak Arantzazuri buruz. Gehienetan ez daude osorik. Baiñan puxka haiek, beren sotillean, beren paregabeko bakuntasunean, zearo lilluratu eta maitemindu zuten Arantzazurekin. Aita Lizarraldek erromantzeok itzik aldatu gabe, erriak esaten zituen bezala artu zituen (ez itzak eta joskera aldatuaz, Azkuek maiz egin oi zuen bezala); hargatik jatorrago eta zoragarriago dira guretzat.

Aski izan zituen elementu hoiek alako sintesis berri bat bere buru-bihotzean sortzeko: Arantzazu izan da euskal fedearen su-

kaldea. Euskal Edestia eta Arantzazurena, bi-biak, uztarturik ibilli dira. Euskalerrriak jaso-aldia ezagutu zuenean, Arantzazuk ere bere urrezko aroa izan zuen; eta hura ondatu zenean, alaxe Arantzazu ere.

Nik ez dut uste Montserrateko Virolairen arako bertso hura ezagutu zuenik:

*Amb vostre nom comença nostra historia,
i es Montserrat el nostre Sinái.*

Baiña ezagutu edo ez ezagutu, gure Aita Mitxelenari idea berberak piztu zitzaizkion Arantzazuri buruz. Eta erabat jarri zan idea hoiien alde.

Arantzazun behiñola gau bijiliak egiten ziran: erromesek, gaua pasatzeko lekurik ez, eta eliza barruan pasatzen zuten. Eta gaueko orduak nolabait emateko, Jesusen Pasioa eta Arantzazuko Amaren historia gogoratzen zuten. Era hortara, dena kantatu, erromantze eta irakurtze batzuen bidez, edo penitentziketan ari ziren bitartean, gaua igarotzen zuten. Gau bijili haien kalbarioasuna: orra bihotz ondoraño sartu zitzaion beste idea bat. Jesusi Pasioan lagundu behar, haren semetasuna irabaziko bada.

Eta Arantzazuko erromesen artean, Aita San Iñazio agiri da, Euskalerrriko Lehen-Seme bezala, Arantzazuko erromesen ispillu eta eredu bezala. Bai. Loyolakoak ere Arantzazuko eliza barruan eman zuen gau bat, beste erromesekin batean parte artuaz. Asko maite zuen Mitxelenak Loyolako Aita San Iñazio: Euskalerrriko Santua eta Arantzazuko Amaren Seme bezala agertzen zitzaiolako, noski.

Gogoan dut nola egin genduen *Velada* bat, berak asmatua ta eratua. 1943-ko urtarrilaren 23-an izandu zan. An jaulki ziran Arantzazuri buruzko ikuskera berri (?) hontako ideak. Aita Agirretxek eta nik ere itzegin genduen *Velada* hartan, baiña, esan dudanez, bera izandu zan denaren asmatzaille eta aitzindari.

Gogoan dut baita ere nola joan giñan irurok Arantzazuko Albitxuri baserrira. Josefa Ollakindea, amona xahar batek, Arantzazuri buruzko kanta zaharrak zekizkiala, eta hoiek jasotzera.

Erromantze sotil hoetatik aitzaki artuta, asmatu zuen ba bere Arantzazu Poema. Aitzaki artuta, esan dut. Izan ere, ez da erreza esatea zer artu duen haetatik eta zer ipiñi duen bere baitatik. Beharbada gehiena berak bere buru bihotzeko labetik atera izan du. Haek aitzakia eman zioten, baiña sintetisa, ikuskera, berria da, bere-berea.

Meza berrikoan

Idea hoek noraiño bihotzean erroztatuak zeuzkan ikusteko, Mezaberriko oroigarritxoan ezarri zituen bertsoak gogoratu besterik ez dago (gauero errezatzen omen zituen, gaiñera, bertso hoek):

“Ermitatxo bat eidazu eta
nerea izango zera zu”.
Zure eskaria, zure eskeñia
auspez entzuten naukazu,
zure izenaren ermitagintzan
albait ekiteko gertu...
Merezi anbat gora zaitzadan
Ama! lagun egidazu.

(“Ama-Semeak”, 146 orrialdean)

Arantzazun asi zuen ba bere poema Teologiako ikaste garaian, eta gero Aguilera (Burgos-en) jarraitu, eta Donostian bukatu. Berak dionez, emen, Donostian, bi illabeteko gaixoaldi batean bukatu zuen (“Ama-Semeak”, 146 orr.). Baiña Arantzazun, teologu-ikasle zelarik ere, asko egiña zuen. Gogoan dut nola teologu ikasleen maisuak (Aita Jesus Larrinagak) txantxetan-benetan, iñoiz esan zion: “Poema idaztea samurra duk; bizitzako poema

egiten ikasi behar duk ik"... Irribarre batekin artzen zituen olako zirtoak.

Gero Donostiara izan zan bialdua, eta an egon zan Ameriketara joan arte. Predikari bortitza zan. Erri askotan mixioak eta abar eman zituen. Gogoan dut nola egun autatu eta aundi batzuetan, bazkal ondoko kafea artzeko garaian, Aita Mitxelena eta Aita Gaztelu-Urrutia bilbotarrak (Cochabamban dago hau orain, Bolivian), biak bikote bat osatuz, kantu-saio zoragarria ematen zuten prailledi guztiaren aurrean. Poemako kantuak izaten ziran (artean Poema argitaratu gabe zegoelarik). Aita Bernardo Madariaga zan orduan Probintzial, eta behin baiño gehiagotan ikusi nizkion begiak malkoz bustiak, doiñu zoragarri haiek entzutean.

Poemaren argitaratzea

Gure Aita Salbatoreren osaba praillea (Aita Arcángel Mitxelena) zan orduan Arantzazuko nagusi, eta hark erabaki zuen Poema santuarioaren kontura argitaratzea. Eta ala egin zan (irugarren partea beste baterako utzia, alere). 1949-ko urtea zan. Makiña bat urtetan ez zan euskeraz ezer tajuzkorik azaldu, eta egundoko arrera ona egin zion erriak. Balio zuelako, noski, eta baita ere, ainbeste urtetan, ezer euskerazkorik ikusi gabe zegoelako. Mitxelenak, ba, bere Poemarekin urratu zuen bidea eta sua ausi, gerra ondoko aro hontan. Darabillen euskeragatik ere, bera dugu aro berri baten aitzindari eta maisu. Berak erakutsi zigun euskera jatorra, errikoia, izkera bizitik urbil dagoena erabiltzen.

Arantzazuko kondaira idaxten

1949-ko urte hartan bertan Aita Paulo Lete izendatu zuten Probintzial. Honek bultzada berria eman zien Arantzazuko gauzei. Beronen aginduz asi baitzan Arantzazuko eliza berria. Berak ager

arazi zuen Aita Lizarralderen Kondaira (1950). Baita ere bera izandu zan Aita Mitxelenari, beste kondaira bat euskeraz idazteko agindu ziona. Orra zergatik lotu zan lan honi. Horretarako Mitxelenak bi illabeteko epea eskatu zion Probintzialari, eta ala, beste lanik gabe, Donostiako girotik irtenda, Zarauzko komentuan burutu zuen bere arloa. Eta Zarautzen bertan, Itxaropena etxean, inprentatu ere (1951).

Mitxelena, beraz, kondairagille? Ez zan paper zaharrak miazten eta albiste ezezagunen billa dabiltzan gibel-andi hoetakoa. Ezta urrik ere. Baiña Arantzazu-gaia ondo menderatua zeukan. Aurreko urteetan, bere Poema egiteko, asko erabilli baitzituen Lizarralderen kondaira eta Arantzazuko kanta-zaharrak. Albiste eta xehetasunen billa, Lizarralderen arrobira eta iñoiz beste zenbait iturritara jotzea besterik ez zeukan. Gaiñerakoan, Poema egin zuenetik berak ba zuen bere ikuskera berezia Arantzazuri buruz. An olerkiz eta kantuz, eta emen itz lauz, baiña bietan ikuskera berbera azalduko du. Poema eta Kondaira, bi biak, anaiak dira ba. Liburu sutsua, gartsua atera zitzaion. Tesis bat ezartzera datorkigu liburu hau.

Tesis hori orra zein den. Arantzazu izan da gure batasunaren sukalde eta auspo (260 or.). Arantzazu izan da euskaldun guzien Santuario nagusia; ez Gipuzkoakoa bakarrik, euskaldun guziena baizik; napar, bizkaitar, arabar ta baita lapurtarrak ere bertora etortzen baitziran; eta Espaiña eta Frantziaren arteko gerrak mugaz andikoei onera etortzea galerazi zienean, an jaso zuten Ainhoako kaperera, Arantzazuko Amaren izenean. Arantzazu-ordea, Arantzazu txiki bat eraiki zuten Lapurdin. Kalbario-kutsua izan da Arantzazuko Santuarioaren berezitasun berarizkoa; kalbariotasun hori garbi ateratzen baita erromantzeetatik, eta bai Ainhoako kaperatik ere (Ikus 97 eta urrengo orrialdeak). Arantzazuko Ama euskaldun guztien Ama ta Zaindaria den ezkerro, Gipuzkoako Zaindaria bezala izendatze horrekin gutxitu eta urritu egin zitzaion

Zaindaritza (Ikus 218 orr.). Labor: ona emen zer izan den eta zer den Arantzazu, Aita Mitxelenaren begitan:

“Jaungoikoagana igotzeko Euskalerriak daukan Mendi Santua. Orixe degu Arantzazu. Santu izandako Erri baten iraupenerako, Ama-semeen otoitz-lekua” (Ikus 249 orr.).

Eta guzti hori kondairatik, eta batez ere erromantzeetatik atera du berak.

Arantzazu, zeruak paratua izan da Euskalerriarentzat. Hargatik, noski, bi biak, Euskalerra eta Arantzazu, bata besteakin lotu eta uztarturik ibilli dira beti. Euskalerra zaharraren urrezko mendeak berebat izan dira Arantzazuren jasoaldiko urteak. Eta Euskalerra zaharrak lur jo zuenean (karlisten lehenbiziko gerratean), orduantxe ondatu zan Arantzazu ere (1834 urtean, liberalek su emanda). (Ikus 199 orr.).

Konparazio eta burujope huezaz nahi duzuna pentsa dezakezu, baiña buru ta bihotzez egindako liburu da, iñolaz ere.

Itzaurretxoan esaten digu egilleak nola behar luken titulua kondaira honek: “Guzion Ama edo Arantzazuko kondairaren euskal-sentidua, elezarrak lagun” (11 orrialdean). Argi asko azaltzen zaigu itz hoetan liburuaren muiña, tesis, eta tesis horren iturburu nagusia: erromantzeak, Arantzazuri buruzko kanta zaharrak. Titulu hori luzetxo zela ta, beste hau ipiñi zion liburuari: “Ama-Semeak Arantzazuko Kondairan”.

Arantzazuko erromantze-liburu

Erromantzei buruz liburu berezi bat ere agintzen digu (103 orr.). Izan ere A. Mitxelenak ba zuen Arantzazuri buruzko erromantzeen gaiñean liburu bat egiteko asmoa. Ez asmoa bakarrik. Emendik Ameriketara joan zenean ia bukatua zeukala uste dut. Gogoan dut gaiñera nola Donostian konferentzia bat eman zuen gai hortaz. Itzaldi horren berri labor bat eman nuen nik

Arantzazuko illerokoan (Ikus "Aránzazu", 1954, 252-255). Zer egin da liburu hortaz? Ez dakit. Zirriborro batzuk emen utzi zituen. Baiña liburu orraztua eta amaitua, seguru asko Cuban dago. Bahía de Cochinosko ondamena gertatu zenean, Aita Mitxelena Cuban zan. Etxe partikular batean egon omen zan gordea. Andik gutxi irten zan Cubatik, ainbeste gauza bertan utzita, eta geroago bihurtuko zelakoan, baiña ez zan gehiago ara joan.

Aita Arrutiri zion jaiera

Aita Antonio Arruti olerkariari (1882-1919) berarizko jaiera ta benerazioa zion gure Salbatorek. Biak erri batekoak, biak pranztiskotarrak, eta hura il zen urtean bera jaioa izan. Jainkoak haren bideari eltzeko eta haren lana osatzeko agindu balio bezalako fedearekin bizi izandu zan Mitxelena. Haren olerkiak, sakabana-turik dauden aldizkarietatik atera eta beroiekin bilduma bat egi-teko asmoa ere ba zuen, baiña asmo hori ez zuen sekula burutu. "Ama-Semeak" liburuan, alere, laudorio ta agur mamitsu bat eskeintzen dio (174 orr.).

Idaztankera

Ama-Semeak liburuakin ari naiz. Beronen idaztankera bizi-bizia da. Bizia eta bizkorra. Txairoa eta apaiña. Zorrotza. Sarkorra. Errikoia eta jatorra. Gauzak labur, artez eta trinko daki esaten. Alako barne indar batekin. Erri euskeraren guna eta gozoa oso menderatua eta beretakotua baitzuen Mitxelenak. Gaurko gipuzkera arrunta darabil, iñoiz or-emengo itzen batzuk sartuaz. Esate baterako, Gernika aldeko (*Arrapaladan*" behin baiño gehiagotan erabiltzen du liburuan (adibidez 143 orr.). Alako bero bat, gar bizi bat dario liburuari, maitagarri egiten zaizuna.

Bizkai-aldeko itzak aipatu ditudan ezkerero, ona emen beste batzuk: jaramon (223 orr.), ondakin (213 orr.), mendu (163 orr.), pralleki (65 orr.).

Bere idazkeraren berezitasun batzuk aipatzekotan, onako bi aukerak aipatuko nituzke: relatibodun imperfektuetan marratxoa edo gioia jarri ohi du beti; irakurleari laguntzeko, noski. Ala nola: “bear ziran- baimenak” (202 orr.); “arrapatzen zuten- guzia” (188 orr.). Idazkera molde horrek imperfektuak relatibua gorde-rik daukala abisatzen dio irakurleari. Eta beste berezitasun bat: aditz-forma alokutibuak maiz erabiltzen ditu: horrek ere izkerari astuntasuna kendu ta alako bizitasun bat eman ohi dio. Ona emen adibide batzuk: “asia zizun” (205 orr.), “ipiñi zizun” (63 orr.), “genizkizun” (69 orr.), “jaunartuko dizu” (108 orr.), “dizu ta zizun” (132 orr.), “mutua zenun” (142 orr.), “aski gallendua nizun” (145 orr.), t. a.

Utsak eta akatsak?

Dena behar da ta, hortaz ere esan beharko dugu zer bait. Egia esan, oso gutxi aurkitu dut nik. *-tzaz* gezur-atzizkia erabiltzen du; uste dut atzizki hau gure mendeko asmazioa dela, eta alperriko asmazioa. Ikus 61 orr.: Portziunkulatzaz, Arantzazukoazaz. Baita ere 135 orr.: Arantzazutzaz. “Ederrazaz gañera” (169 orr.).

Eritzi aditzak, jator erabiltzen denean, ba du bere errejimen berezia datibuarekin; Mitxelenak, liburu hontan, batzuetan oso jator erabiltzen du; beste batzuetan ez ainbeste. Ona emen adibide batzuk: “zeritzan senarrak” (142 orr.). “Arantzazu deritza erri batek” (156 orr.). Beste pasarte hau, berriz, jator eratua dago: “Ze derizkiozu gure Santutegiari?” (248 orr.).

Etorri aditzaren imperatibua batzuetan “ator” jartzen du (75 orr.), eta beste batzuetan “atoz” (108 orr.): hau da, noski, jatorra.

Iñoiz “bakoitzan”, “bakoitzean” jarri beharrean idazten du, baiña bertotan ari dela (263 orr.).

Antziñako erromesek Beneditari (Arantzazuko elizkizun jakin eta ezagun honi, alegia) *Salbeta* deitzen ziotela dio (Ikus 105 eta 108 orr.). Baiña nundik atera du hori? Arako kanta-zahar hartatik: “Salbetarako elduko ote naiz?” Baiña *Mezatarako* ere esan ohi dugu, Euskalerriko zenbait partetan behintzat; eta hargatik izen soilla ez da Mezata, Meza baizik.

Adizkera gutxi batzuk ba ditu sintetiko erara jokatuak, erriak ala ez erabilliarren, baiña gutxi dira: “zesaidan” (238 orr.), “darantzu”, “darakus” (249), ta horren antzeko bat edo beste.

Apezpiku itzak “obispo” esan nahi du, noski, baiña behin behintzat erabiltzen du beste esanahi batekin (215). “Párroco”, “cura”, “arcipreste” edo olako zerbait, kontestua an galdetzen duenez.

Izkuntza alde batera utzirik, eta mamiari begiratuaz, liburua otz otzean artuaz, ba ditu noski bada ezpadako gauzak, ain zeatzak ez direnak. Eta egi egiak ez direnak ere bai, behar bada. Esate baterako, erdalkeriaren gaitza ez zela Euskalerrian ta ezta Arantzazun ere ezagutu karlisten lehenbiziko gerratera arte: “ordurarte ezagun gabeko gaitza” (200 orr.; ikus, gaiñera, 224 eta 229 orr.). Gure antziñaren berri zerbait dakianak ba daki hori ez dela egia.

Prantziskotar euskal idazleak denak Arantzazukoak balira bezala sartzen ditu (171 orr. ta urrengoak), baiña denak ez dira Arantzazun bizi izan, ezta gehienak ere.

Aita Mitxelena bere ere ez zan Arantzazun asko bizi izan. Karrerako urte batzuetan bakarrik. Iñoiz agertu batzuk onera egiten bazituen ere. Horregatik bertako ipi-apak ez zituen gehiegi ezagutu. Zurkrutz eta Burdinkrutz nun dauden kokatuak ez du zuzen ta zeatz jartzen (52 orr.). Zeaztasun gutxiarekin esandako beste zenbait gauza ere ba ditu. Baiña jakin behar da liburua presaka egin behar izan zuela, *arrapaladan*, eta ez da arritzekoa.

Eman dezaiogun orain gain-begiratu bat liburuaren egiturari. Erabateko batasun arrigarria du buru batetik besteraño. Aria zuzen eramaten daki bere xedera. Ongi asmatu ta ederki zertua dela ezin ukatu. Amabi kapitulutan dago banatua. Hoetaz gaiñera ba du itzaurre bat eta azken bukaera.

Lehenbiziko kapituluan Arantzazuko Ama Birjiñaren agertzea nola gertatu zen xotil eta bakunki kontatzen du, hauxe baita Arantzazuko gertaera nagusia eta hortan baitago geroko gertakizunen sustraia ta asiera (Ikus 20 orr.).

Bigarrenean gertaera nagusi horren garaiaz ari da. Garaia ere alakoxea izandu baitzan, aukerakoena, aproposena. Euskalerria jauntxoan buruketan zebillenean. Baiña jauntxokeriak gaintitu, askatasuna, anaitasuna ta kristautasuna sendotu, Erdi-Aroko jentilkerien ondarrak betiko uxatu eta bere urrezko arora esnatu zan orduan gure erria. Orduan ditugu gure Santuak, gure itxasgizon famatuak. Loyola, Xabier, San Martin, Elkano, Legazpi, t. a.

Irugarrena, zeruak aukeratutako tokiaz ari da. Nun, eta Arantzazun. Euskalerraren bihotz-bihotzean eta erdi-erdian. Bai Gipuzkoatik, bai Araba eta Naparroa eta Bizkaitik gertu, denona izan zedin, Euskalerriko Ama Zaindariaren etxea izan zedin.

Laugarren kapituluan nola prantziskotarrak erne ta sortu ziren Arantzazun kontatzen zaigu. Lehen urteetako gora beherak: aurrenik serora batzuk egondu ziran, gero Merzedarioak, gero Aita San Frantziskoren Irugarrendarrak bertan erne ziran, gero Dominikoak, eta azkenik Prantziskotarrak.

Bostgarrenean Arantzazun mendez mende ezagutu diren ermita, komentu eta elizen berri ematen da. Lehenbiziko ermita eta serorategia. Gero eliza, ermita barruan zuela. 1553-ko sua. Komentu berria. Elizaren auditzea, XVII gn. mende asieran. Imañña aldare nagusira aldatzen. 1622 gn. urtean sua berriz ere.

Seigarren kapitulua dena osorik antziñako erromeriak kontatzeko. Lapurditik zetozen erromesak. Ainhoako kapera, t. a.

Zazpigarrenean Arantzazuko gau-bijilien berri ematen da. Bai kapitulu hontan eta bai aurrekoan ere kanta zaharren puxka asko sartzen ditu. Arantzazun egiten diren aitortzak eta jaunartzeak. Eta emen sartzen du Aita San Iñazioaren Arantzazura etortzea ere.

Zortzigarrenari "Mirariak eta Mesedeak" deritzaio. Ama Birjiñak egindako mirari eta mesede batzuk kontatzen ditu, egilleari berari egin dizkionak ixildu gabe (145 orr.).

Bederatzigarrenak "Mendi Santuko Dirdaiak" du izenburu. Bertan kontatzen da Arantzazuko Amaren jaierak atzerrietan izan duen edadura. Antziñako kofradia famatua, eta gaur nola berriztatu behar litzaken (164 orr.). Arantzazuko elizkizunen ederra, abeslariak, euskal idazleak, t. a.

Amargarren kapitulari "Gainbera" deritza. Bat batean Euskalerrriak lur jotzen du, eta Arantzazuk ere bai. 1834 gn. urtean su ematen diote liberalek Arantzazuri. Orra dena desegiña eta prailleak sakabanatuak. An bukatu zan betiko Arantzazuren antziña ederra.

Amaikagarren kapituluak "Koroazioa ta Zaindaritza" du titulu. Pixkaka pixkaka asi zan Arantzazu berriz ere burua ailtxatzen, ahal zuen moduan. Koroazioa (1886) ta Zaindaritza (1918) dira buru-ailtxatze horren seiñale nagusiak. Baiña Zaindaritza honek alako tristura bat ematen dio berari, Arantzazuko Ama ezpaita Gipuzkoako Zaindaria bakarrik, euskaldun denena baizik (218 orr.).

Azkeneko kapitulari "Gaurko Arantzazu" deritzaio. Gure egunetan gertatu diren aurrerapenak, gaurko erromeriak, Arantzazun egiten diren lanak t. a. aipatzen dira.

Orra liburuaren muiña azaldua, pixka bat gaiñetik bada ere. Kondaira bezala ere ez dago batere gaizki. Albitez ta xehetasunez ongi ornitua baitator. Baiña kondaira utsa ta xoilla baiño zerbait

gehiago izan nahi du: Arantzazuko kondiraren filosofia, edo zerbait olako. Arantzazu zer izan den ta zer den Euskalerrarentzat adieraztera dioa. Kondairagille utsak eguneko txikikeria ta ipi-apa guzien oianean galdurik ibiltzen dira. Arbolak ikusten dituzu, baiña ez oiana bere osotasunean. Mitxelena ez da hoietakoa. Gaindegitik artzen du hark Arantzazu. Txikikeritan gehiegi sartu gabe zuzen dioa bere elburura: Arantzazu gure erriarentzat zer den agertzera. Itzaurrean aitortzen dizu berak hori: sasitan katiatu gabe ibilli nahi du. Gaillurrik gaillur (12 orr.).

Nik esango nuke Aita Mitxelenak bere euskal amodioa, beste iñun ezin da, emen, Arantzazun, kokatu zuela. Beste irteerarik aurkitzen ez, eta emen usttu ta ixuri zuela oso osorik. Honekin ez dut esan nahi Arantzazu aitzaki bat bakarrik dela harentzat. Ez. Haren Arantzazu-zalea ta euskal amodioa, bi biak ezkondurik eta bat egiñik agiri dira liburuan.

Itz eta esakeren zerrenda

Bukatzeko, irakurraldi arin batean andik jaso ditudan itz eta esakeren zerrenda bat jarriko dugu. Egoki esanak edo berri antzekoak, tajuz asmatuak edo zerbaitegatik nabarmen direlako apuntatu ditut. Gehienetan itzak ez dira ezezagunak, baiña, egillearen burutapena azaltzeko bai egoki autatuak. Egokitasun hori neurtzeko, ordea, pasartera jo beharra dago.

Asmotatu = proyectar, discurrir (66 orr.)

Beñola (ordun) (66, 215 orr.)

Arrixkatu = arriesgarse, exponerse a peligros (148 orr.)

Gaurko uster = según la mentalidad actual (46 orr.)

Kulpatu = imputar como culpa (74)

Estaldura = cobertizo, cubierta (76)

Jakin-paperak = documentos, fuentes de información (77)

Bakartegi = eremitorio (82)

- Santutegi* = santuario (83)
- Erroiztu* = derribar, destruir (83)
- Aitortzalle* (eta ez aitorle) = confesor (84, 121)
- Eragingai* = motivo, causa que impulsa a obrar (93)
- Jardurio* = conversión, charla (112, 234)
- Eregi* = edificar, construir (125, 155)
- Euldu* = tejer (?) (125)
- Auspotu* = ponderar (?) (134)
- Askirik gabe* = sin tener nunca bastante, sin decir basta (134)
- Jende aurkia* = gente baja o de humilde condición, sencilla (141, 229)
- Toles* = pliege (159)
- Galtzara* = calzada (161)
- Zorduru* = pechero (161)
- Billau* = villano (162)
- Giñoan* = en la proporción (164)
- Asmatzalle* = compositor (de música) (167)
- Pralledi* = comunidad de frailes (201)
- Lengotasun* = ascendencia, entronque en el pasado (201)
- Zabali* = *zabald* (201)
- Aztatu* = pesar, calcular, medir (201)
- Biotz-pilpira* = emoción (201)
- Gabetasun* = inopia, miseria (202)
- Lendakari* = gobernador (?) (202)
- Burutapen bakoitzari ekiten zion zertzero* = Se aplicaba a realizar cada ocurrencia o pensamiento (207)
- Amildegi* = barranco (210). Arantzazun ots andikoa ta ezin utzizkoa dugu "barrancoa". Bertako baserritarrek arrua deitzen diote.
- Jende ozte* = muchedumbre (210)
- Aundi-maundiak* = detalles (211)
- Ondakiñetan* = en ruinas (213)

- Indarrola* = central eléctrica (213)
Obekuntza = mejoría (214)
Barrundatu = profundizar (226)
Erdi-Aro = Edad Media (226)
Jakin-iturri = fuente de información (227)
Asmobideak = iniciativas, consignas (227)
Isitsu = insistente, tenaz (?) (227)
Idea-eguzki = idea central, idea sol (226)
Aizpadi = conjunto de hermanas (234)
Binbitarte = intervalo (237)
Oroiña = nostalgia (239)
Pilpiratu = suscitar conmoviendo (239)
Liper = insignificante, pequeño (239)
Ezin kabitua gerta zitzaien = llegaron a no caber, vino a resultar insuficiente para contener a sus moradores (240)
Eder-taju = aspecto bello (240)
Kabiera = cabida (242)
Ikuskai = espectáculo (243)
Agerkunde = manifestación, característica (243)
Erromeri jendetsuenak = las peregrinaciones más numerosas (245)
Bakoizkeriak = personalismos (247)
Orrenbeste aundiko = de tal magnitud (248)
Tinkatu = fijarse, inmovilizarse (253)
Gaiztoz = malevolamente (254)
Ainbesteko egikizunari ekin = emprender una empresa de tal envergadura (255)
Albistatu = informar (255)
Diñezko = digno (255)
Oztopo batek jan zizkion egoak asmoari = un obstáculo cortó las alas al proyecto (255)

- Bultzada zernaitarako* = impulso universal, apoyo incondicional (257)
Komententzi = adelantos, progresos (257)
Tamaña = formato, volumen (257, 259)
Len-arau = anteproyecto (258)
Maxialari = murmurador, crítico (258)
Gezakeri = sosada (259)
Erasana = afectado (260)
Antziña = el pasado, la antigüedad (261)
Gogatsu = entusiasta (261)
Len seme = primogénito (261)
Arroki = con orgullo (261)
Mamitu = plasmar (263).

Aita Luis Villasante
1967